DE PERVERSE STRUCTUUR VAN HET MASOCHISME[1] 'VERDRAGEN' MET EN ZONDER HUMOR

Jonckheere Lieven

Inleiding: polymorf perverse pijlers van de seksuele verhouding in de neurose

Vereenvoudigend kan gesteld worden dat Freud drie categorieën van seksuele perversies onderscheidt: perversies van het object, perversies van het doel en tenslotte, als het ware buiten categorie, de homoseksualiteit.[2]

In prozaïsche termen betekent objectperversie dat het subject een kunstmatig, *readymade*-object verkiest boven het 'natuurlijke' seksuele object: bijvoorbeeld een schoen in plaats van het vrouwelijk geslachtsorgaan - het geval van het fetisjisme. In de doelperversie blijft het subject als het ware ter plekke trappelen, nog voor de realisatie van het 'natuurlijke' seksuele doel: bijvoorbeeld het voorafgaande kijken of bekeken worden, grijpen of gegrepen worden, in plaats van de coïtus - de rijk geschakeerde waaier van voyeurisme tot exhibitionisme, van sadisme tot masochisme, etcaetera. Van de homoseksualiteit weet Freud echter niet meteen hoe deze te situeren tegenover de 'natuurlijke' seksualiteit.

Vanuit zijn klinische ervaring met de neurosen was immers snel het vermoeden gedaagd dat die homoseksualiteit wel eens een onvermijdelijke, structureel te noemen rol zou kunnen spelen in het tot stand komen van een normale heteroseksuele verhouding tussen man en vrouw. Maar dat vermoedde Freud uiteindelijk ook voor de objectperversie van het fetisjisme en voor de diverse vormen van doelperversies. Alhoewel Freud dat zelf nergens met zoveel woorden zegt, menen we de geest van zijn visie op de seksualiteit niet al te veel geweld aan te doen, als we nu *ex abrupto* stellen dat de neurose er slechts in slaagt om de illusie van een normale heteroseksuele verhouding tussen man en vrouw hoog te houden dankzij het delicate samenspel van die drie perversies in haar onbewuste.

Concreet zou zulks dan kunnen betekenen dat een man, in zoverre hij neurotisch is, er slechts in slaagt om de liefde te bedrijven met een vrouw, als in zijn onbewuste drie voorwaarden zijn vervuld en verenigd. Vooreerst associeert hij die vrouw met ergens een andere man, die een recht op haar kan laten gelden en waarvoor hij een bepaalde homoseksueel te noemen belangstelling koestert - latente homoseksualiteit die zich vaak omgekeerd verraadt, als jaloezie tegenover die man die in zijn plaats met die vrouw zou kunnen vrijen, en waaraan hij dan soms ook meer denkt dan aan die vrouw zelf. Vervolgens bekleedt hij het lichaam zelf van die vrouw met ergens een vreemd, fetisjistisch te noemen object - iets waarnaar hij dan als gehypnotiseerd kan kijken en dat dus zijn aandacht afleidt van 'het ontbreken' van het vrouwelijk geslachtsorgaan. En tenslotte moet hij die vrouw ook nog een plaats kunnen geven in één welbepaald voyeuristisch, exhibitionistisch, sadistisch, masochistisch, of andersoortig pervers scenario over wat aan de coïtus vooraf gaat, en waar hij zelf buiten staat, als een toeschouwer op de drempel - wat een fantasme is. We resumeren nogmaals deze brutale, Freudiaanse concretisering van wat Lacans anders zo abstract lijkende stelling van de onmogelijkheid van de seksuele verhouding. Slechts doordat hij, in zijn onbewuste, denkt aan een andere man (homoseksualiteit),

---

[1] 26 april 1995.

[2] Voor wat volgt, zie voornamelijk S. Freud, Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie (1905), GW V, pp. 29 ev. (daarin vooral het deel I. Die sexuellen Abirrungen).

kijkt naar een ander object (fetisjisme) en bij de preliminaire *Vorlust* blijft verwijlen (fantasme), komt een neurotische man in de werkelijkheid tot de coïtus.

Op het moment dat één van die drie perverse pijlers van de normale seksuele verhouding bij de neurose geraakt wordt en dus al té bewust dreigt te worden, ontstaan seksuele problemen. Het lukt niet meer. Wat zijn patiënten hem daarover dan kwamen vertellen, heeft Freud toegelaten om zelf ook een aantal interessante inzichten te ontwikkelen over de perverse trekken in het onbewuste van de neurose, zelfs om een structurele benadering van die neurose te brengen. Maar uiteindelijk, en dat is voor ons hier het belangrijkste, heeft dit hem niet toegelaten om de perversie op een even structurele wijze te benaderen als die neurose.

We zien dan ook dat, na Freud, de postfreudianen de perversies telkens probeerden te benaderen vanuit zijn klinische indicaties met betrekking tot de perverse trekken in het onbewuste van de neurose. Daarbij verloren ze echter wel drie cruciale onderscheiden uit het oog. Vooreerst is de homoseksualiteit als perversie nog iets anders dan de latente homoseksualiteit als uiting van de liefde tot de betekenaar van de Naam-des-Vaders (blijft zo) bij de neurose. Vervolgens is ook de objectperversie van het fetisjisme nog iets anders dan de neurotische camouflage van het ontbreken van het partiële object, of het *Ding*, in het op de leest van het imaginaire spiegelbeeld geschoeide narcistische liefdesobject. En tenslotte zijn de doelperversies, en meer bepaald het masochisme waarover we het hier willen hebben, nog iets anders dan de dwangneurotische fantasie gestraft te worden als teken van liefde van de vader, en ook iets anders dan de herhalingsdwang van de betekenaar bij de neurose - wat de twee kanten of tijden zijn van Freuds benadering van de masochistische trekken in de neurotische structuur of het onbewuste van de neurose.

I. Freud: masochistische trekken in de neurotische structuur

Volgens één van Freuds meest pertinente critici op dit vlak, de Franse filosoof Gilles Deleuze, ligt de essentie, en meteen ook de beperking van Freuds benadering van het masochisme in de hypothese van het transformisme binnen de neurotische pseudo-entiteit van het sadomasochisme.[3] Concreet betekent dit het volgende. In het onbewuste van de neurose is het masochisme slechts de terugslag op de eigen persoon van het oorspronkelijk tegen de ander gericht sadisme, en dit vanuit een duister blijvend schuldgevoel daarover. Sadisme en masochisme zijn dus twee functies die in elkaar kunnen overgaan, vanuit een bepaalde genetische relatie; het ene ontwikkelt zich uit het andere, dat dan weer terug tot het ene kan regresseren. Het betreft dus allesbehalve twee radicaal van elkaar onderscheiden structuren met elk hun eigen ontwikkelingsgeschiedenis.

Die vaststelling van Deleuze laat zich inderdaad verifiëren in Freuds oeuvre, zeker in zijn eerste benadering van het masochisme.

Het masochisme van het genot aan deze zijde van het lustprincipe

In een eerste tijd probeert Freud het masochisme te vatten binnen de grenzen van het lustprincipe. Het metapsychologische probleem van het masochisme is immers hoe het subject lust kan putten uit onlust, hoe

[3]G. Deleuze, *Présentation de Sacher Masoch. Le froid et le cruel, Avec le texte intégral de "La Vénus à la Fourrure", traduit de l'allemand par Aude Willm*, Paris, Les éditions de Minuit, 1967, pp. 15-115.

kan het genieten van de pijn.

Op dat moment is het vooral in de dwangneurose dat Freud het masochisme terugvindt, als omkering van het anale sadisme vanuit een onbewust schuldgevoel. Deze klinische ontdekking deed hij onder andere in het geval van de Rattenman (1914), de theoretische uitwerking volgde in *Ein Kind wird geschlagen* (1919).[4] Deze zin, "Een kind wordt geslagen', is wat in de kuur van vooral de vrouwelijke dwangneurose bewust wordt van het fantasme, en soms ook bekend wordt - zij het dan met veel schaamte. Dit is echter nog niet de formule van het fantasme zelf, doch slechts de sadistische omwerking ervan. Het fantasme zelf beantwoordt aan de zin "Ik word geslagen door de vader", het is masochistisch en kan niet bewust worden. Dat onbewust masochistisch fantasme van zelf door de vader geslagen te worden is het resultaat van de verdringing van de oedipale liefde van het meisje tot de vader. Het is dan ook een compromis tussen die verboden liefde van de vader en de straf daarvoor.

Het masochisme van de herhalingsdwang
aan gene zijde van het lustprincipe

Iets totaal anders dan dit dwangneurotisch masochisme is het zogenaamde 'morele' masochisme dat Freud ontdekt *jenseits* van het lustprincipe, dus na 1921. Een klinische illustratie daarvan levert Dostojewski (1928), theoretisch de meest doorgedreven uitwerking vinden we in het kader van zijn economische benadering van het probleem van het masochisme (1924).[5] In de kuur zelf van de neurose uit zich dat morele masochisme als de zogenaamde 'negatieve therapeutische reactie'. Hoe dieper Freud in het onbewuste graaft, hoe slechter zijn analysanten daarvan blijkbaar worden. Eenmaal de verhouding tot de betekenaar van de Naam-des-Vaders volledig geanalyseerd, blijkt toch nog altijd een soort verlangen te bestaan om gestraft of geslagen te worden, maar nu losgekoppeld van de dwangneurotische ambivalentie van liefde en haat tot die vader. Aan de basis van dit morele masochisme legt Freud dan de herhalingsdwang, waarvan we sedert Lacan weten dat deze inherent is aan de betekenaar: de betekenaar die het subject ooit geslagen of verdeeld heeft, blijft zich herhalen.

Tot daar de twee tijden in Freuds benadering van het masochisme: vooreerst als een fantasme dat, in het onbewuste van de dwangneurose, een bepaalde verhouding tussen de betekenaar van de vader en het genot organiseert; vervolgens als de herhalingsdwang van de betekenaar op zich aan de basis van de neurose *tout court*. Zeer interessant allemaal, maar veel wijzer maakt ons dit niet over het masochisme als perverse structuur. Freud zelf waarschuwt trouwens voor extrapolaties in die richting.

II. Lacan: perverse structuur van het masochisme

En ook Lacan wijst herhaaldelijk op het risico om het perverse masochisme te begrijpen vanuit het masochisme van het genot en de betekenaar in de neurose. Hij is zelfs eerder voorstander om, omgekeerd, het masochisme in de neurose te benaderen vanuit een structureel begrepen pervers masochisme.[6]

---

[4]S. Freud, Aus der Geschichte einer infantile Neurose (1914), GW XII, pp. 29-157 en Ein Kind wird geschlagen (1919), GW XII, pp. 197-226.

[5]S. Freud, Das ökonomische Problem des Masochismus (1924), GW XIII, pp. 371-383 en Dostojewski und die Vatertötung (1928), GW XIV, pp. 399-418.

[6]J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XIV, La logique du* fantasme*,* (1966-1967), onuitgegeven, les van 14 juni 1967.

Daarbij laat Lacan zich onder andere inspireren door de reeds vermelde Gilles Deleuze, met zijn *Présentation de Sacher Masoch* uit 1967. Daarin wijst Deleuze vooreerst op de impasses van de klassieke klinische benaderingen van de postfreudianen, in zoverre deze enkel extrapoleren vanuit Freuds indicaties over de twee zijden, of tijden, van het neurotische masochisme. Hij meent dan ook die kliniek te moeten verlaten; de structuur van het masochisme als perversie zou slechts te benaderen zijn via een terugkeer tot het literaire oeuvre van de schrijver die willens nillens zijn naam aan die perversie heeft geleend: zoals het sadisme is genoemd naar de Franse schrijver de Sade, zo is het masochisme genoemd naar zijn Oostenrijkse tegenvoeter Leopold von Sacher-Masoch. Wanneer Sacher-Masoch sterft, in 1895, is de door Krafft-Ebing (1886) geen referentie naar hem genoemde perversie trouwens al veel bekender bij het grote publiek dan zijn boeken - waaronder het nu dankzij de psychoanalyse weer bekend geworden *Venus im Pelz* (1870).[7]

Uit Deleuze's analyse onthoudt Lacan in eerste instantie vooral het belang van het zogenaamde *Vertrag*.[8] Vanuit dat verdrag, pact of contract kunnen we het masochisme als perversie op een radicaal andere wijze structureren rond dat duistere schuldgevoel - waarover we het reeds even hadden als de 'oorzaak' van het transformisme binnen de neurotische pseudo-entiteit van het sadomasochisme.

De humoristische tijd van het verdrag

Het verdrag lijkt inderdaad een structurele schakel om het masochistische subject in een bepaalde, seksueel te noemen verhouding te brengen met de Ander. In de praxis van alledag komt dit er dan op neer dat de masochist op één of andere wijze, zo mogelijk zelfs schriftelijk, vooraf vastlegt wat hij verwacht van de Ander, wat die Ander moet doen en, vooral ook, moet laten. Voor het geoefende oog vallen de eerste krachtlijnen van dat verdrag vaak reeds te ontwaren in de schriftelijke contactadvertenties in gespecialiseerde bladen, advertenties die dan reeds het voorwerp zijn geweest van eindeloze herformuleringen vooraleer sluitend genoeg voor publicatie bevonden te zijn geworden. Eenmaal die Ander, onder de gedaante van een Meester, zich heeft aangediend, stelt de masochist het uiteindelijke verdrag vaak zelf op vanuit het gezichtspunt van die Ander; hij doet zijn Meester zeggen: "Ik moet … en ik zal … en ik wil …". Het verdrag doet de Ander dus spreken, legt hem woorden in de mond, geeft hem een stem.

Wat is nu in eerste instantie de bedoeling van dat verdrag? We vallen meteen met de deur in huis: via dat verdrag zoekt het masochistisch subject het duistere verlangen van de Ander, waarin hij niet weet wat hij voorstelt, om dat bijgevolg angstwekkende verlangen van de Ander in te perken tot een éénduidige wil om onbeperkt te genieten van hemzelf als slechts een object. Of anders gezegd: als slaaf garandeert de masochist het onbeperkte genot van zijn Meester. Daarbij zegt hij dan als het ware tegen die Ander: "Ik ben niets en gij moet alle genot willen beleven aan het geen rekening houden met mij."

Want inderdaad, die genotswil van de Ander moet zich, in de geest van de masochist, niet zozeer concretiseren in de eisen die deze Ander hem zou kunnen stellen. In de grond verlangt de masochistische slaaf niet dat zijn Meester hem iets vraagt, eventueel zelfs het onmogelijke vraagt. Dit laatste is eerder een structureel gegeven bij de dwangneurose, die het verlangen van de Ander éénduidig, én onmogelijk maakt door die Ander telkens opnieuw te doen vragen en uiteindelijk ook eindeloos te laten wachten op antwoord. Het object van verlangen voor de dwangneuroticus is de Vraag van de Ander.

Niet zo bij de masochist dus. Deze verlangt enkel dat zijn Ander geen rekening met hem houdt, doet alsof hij niet bestaat - een Ander die niet alleen niet naar hem luistert maar hem ook, en vooral, niets vraagt. Uiteindelijk

---

[7] L. Von Sacher-Masoch, *Venus im Pilz. Mit einer Studie über den Masochismus von Gilles Deleuze*, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1980, pp. 9-138.

[8] J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XIV, La logique du* fantasme (1966-1967), onuitgegeven, les van 10 mei 1967.

is het masochistische ideaal een Ander die zich niet eens vergewaardigt het woord tot zijn slaaf te richten. In een typisch masochistisch scenario spreekt de Ander dan inderdaad ook niet tot het subject zelf, doch hij spreekt letterlijk over het hoofd heen van het als een afvalobject te gronde geworpen, geblinddoekte en gemuilbande subject - tot één of meerdere derden, willekeurige voorbijgangers, onbekende anderen, een Andere Ander twee keer grote A dus die Lacan *l'Autre de l'Autre* of de Ander van de Ander noemt. Die onbeperkte genotswil van die Ander in het masochistisch verdrag, dat is dus, in zijn meest uitgepuurde vorm, de Ander die geen rekening houdt met het subject binnen het register van de betekenaar, de Ander die louter een stem is: *His Master's Voice*.

Het verdrag vormt echter niet alleen een inperking van het duistere verlangen van de Ander tot een ondubbelzinnige wil om onbeperkt te genieten van wat het masochistisch subject hem als object maar te bieden heeft. In dezelfde lijn van inperking verdergaand vormt het ook een letterlijk 'talige' inperking van dat genot van de Ander. Die onbeperkte genotswil, waartoe het verlangen van de Ander in eerste instantie al beperkt werd, geldt enkel binnen de grenzen van dat geschreven verdrag. Daarbuiten, in de alledaagse werkelijkheid, zijn beiden immers onderworpen aan wat met Hegeliaanse termen kan bestempeld worden als de meester-slaaf dialectiek van onze kapitalistische maatschappij - en waarin de masochistische slaaf trouwens vaak genoeg de kapitalistische meester blijkt te zijn.[9]

In zijn functie van (dubbele) inperking is dat geschrift van het verdrag ook vergelijkbaar met een ander element dat in geen enkel masochistische scenario ontbreekt, de theatrale enscenering namelijk: een bepaalde kledij en vooral een bepaalde ruimte of setting zijn verplicht.[10] In de praktijk vinden we dan ook vaak de masochistische slaaf samen met zijn Meester letterlijk op een soort scène terug, een *anderer Schauplatz* of een irreële droomruimte - als het ware in een kille lichtbundel bevroren. Het heeft er dan ook alle schijn van dat hij zich daarop slechts voor het oog van ergens een duister blijvende toeschouwer vernedert tot het slaafse object van de onbeperkte genotswil van zijn Meester. Vanuit het perspectief van die Meester staat echter ook deze gevangen op of in die helverlichte scène, als een verplicht genietende Ander, met zijn slaaf als een zwarte fetisj aan zijn been gekluisterd. Het echte, ongedwongen genot is slechts weggelegd voor een derde, buiten die scène, in het duister van de zaal - een derde die we al een toevallige voorbijganger noemden, of ook de Ander van de Ander.

Maar wat heeft het masochistisch verdrag nu te maken met het schuldgevoel? Op het eerste zicht reeds alles. De tekst ervan vormt immers vaak een letterlijke 'verontschuldiging' van de Ander voor 'zijn' (door het masochistisch subject gecommandeerde) wil tot ongebreideld genot van dat subject als slechts een object. De Meester mag zich onder geen enkel beding schuldig voelen over wat hij doet met zijn slaaf, over het feit dat hij er totaal geen rekening mee houdt. Dat lezen we bijvoorbeeld in het verdrag dat Sacher-Masoch zelf, in zijn eigen realiteit en dus niet in een van zijn boeken, opstelde voor zijn vriendin Wanda von Dunajew: "Ik heb geen

---

[9]Een socio-economische benadering van het masochisme in de kapitalistische maatschappij is niet ondenkbaar. Aan het begin staat dan de Hegeliaanse strijd op leven en dood: wie de dood riskeert en dus afziet van het leven of het lichaamsgenot, die wordt de Meester; Slaaf wordt dan degene die zich vastklampt aan de levensdrift, het lichaamsgenot. Zoals Marx getoond heeft, is het gevolg daarvan, voor het proletariaat, dan wel dat het zijn lichaam, en ook dat van zijn kinderen, volledig moet inzetten ter productie van de 'meerwaarde' die de kapitalistische meester ten goede komt, als een soort verlate compensatie. Deze laatste kan echter ook niet meer genieten van die meerwaarde, hij kan niet tot rust komen, hij blijkt gegrepen in een soort herhalingsdwang om telkens opnieuw zijn leven te riskeren (doodsdrift). Hoe paradoxaal het ook moge lijken, we moeten hieruit toch besluiten dat, binnen de parenthese van het masochisme, die herhalingsdwang van de doodsdrift even wordt stil gelegd - de Meester wordt slaaf, ook hij kan op een bepaalde scène of binnen een bepaald verdrag even genieten van zijn lichaam.

[10]Op het belang van deze "Darstellung" of enscenering had Lacan trouwens reeds gewezen vanuit de kliniek, lang voor Deleuze's literair-filosofische analyse.

schuld, geen plicht jegens U", zo doet hij haar verklaren. En zijn literaire hoofdfiguur Severin doet, in het door hem opgestelde verdrag, zijn Venus in 't Bont verklaren: "Ik ben ontheven van alle verplichtingen jegens U."[11] En als een soort logische keerzijde van die verontschuldiging van zijn onverbiddelijke Ander door de masochist verschijnt dan vaak ook de 'schuld' van de masochist zelf. Zijn Ander zegt: "Ik moet mij niet schuldig voelen voor mijn onbeperkte genotswil tegenover U" - "Maar natuurlijk niet", haast zich de masochist om er nederig aan toe te voegen, "ik verdien niet beter, het is immers allemaal mijn schuld."

Op dit punt zouden we ook kunnen zeggen, wat trouwens een vrij algemeen aanvaarde en om te beginnen misschien ook triviaal lijkende stelling is, dat de masochist zich middels zijn verdrag een karikatuur van een *Überich* of een geweten construeert. Inderdaad, die Ander die onbeperkt wil genieten van het subject, maar uiteindelijk toch niet meer is dan een stem, *His Master's Voice*, die eigenlijk niets anders is dan de eigen stem waarvan het subject via zijn verdrag zelf afstand heeft gedaan: dat zou een soort Lacaniaanse definitie van het *Überich* kunnen zijn. Deze constructie van een *Überich* doet echter meteen ook de vraag stellen naar het statuut of zelfs het bestaan überhaupt van een *Überich* buiten dat verdrag. Heeft de masochist, ondanks al zijn 'schuldgevoel', eigenlijk wel een geweten?

Een belangrijk element ter beantwoording van die vraag lijkt te schuilen in de humoristische kant van het masochistisch verdrag - humor waaraan Lacan, ook weer voor een stuk in navolging van Deleuze, veel belang hecht in het masochisme.

Maar laten we toch eerst even te rade gaan bij Freud, wat die humor betreft. In zijn gelijknamige tekst maakt Freud van de humor in het algemeen het enige punt waarop het onbarmhartig en obsceen genietende *Überich* zich liefdevol en troostend opstelt tegenover het *eingeschüchterde* of geïntimideerde ik. Op dat unieke punt geniet het *Überich* er niet van om het ik te beschuldigen en zo het imaginaire van zijn narcisme te ondergraven. Integendeel, in die humor lijkt het grote *Überich* zelfs tot het kleine ik te zeggen, en we citeren Freud letterlijk: "Zie nu eens, dat is dan die wereld die U zo gevaarlijk lijkt. Een kinderspel, dat slechts waard is van ermee te lachen."

Als we nu die visie van Freud op de humor mogen combineren met mijn Lacaniaanse benadering van het masochistisch verdrag, dan kunnen we besluiten dat in de humor van het verdrag het *Überich* van de masochist als het ware tot zijn ik zegt: "Zie nu eens, op die bühne, dat is nu dat *Überich* dat U zo gevaarlijk lijkt. Een kinderspel dat slechts waard is om ermee te lachen."[12] In dat opzicht zou de humor van het masochistische verdrag ook wel eens het teken kunnen zijn van een splitsing, niet alleen van het subject, maar ook van het *Überich*. Het kwaadaardig genietende *Überich* wordt samen met een tot louter object (*objet (a)*) herleid ik gevangen gezet op een hel verlichte externe scène - terwijl daarbuiten, ergens in het interne donker van de zaal, een goedaardig genietend *Überich* het resterende, lege imaginaire omhulsel van dat ik (*i(…)*) bemoedigend op de schouder staat te kloppen. En toen waren ze al met zijn vieren in de structuur van het masochisme als perversie...

Het tragische moment van de verdragsschennis

De delicate humor van dat theatrale evenwicht blijft echter geen eeuwigheid duren. Uiteindelijk is het meest kenmerkende voor het masochisme niet dat humoristisch verdrag als wel de tragische verdragsschennis.

Inderdaad, masochistische verdragen lijken telkens op een typische wijze te moeten eindigen: die onbeperkte en onbekommerde genotswil waarmee hij op die scène werd opgezadeld, blijkt voor de Ander uiteindelijk onhoudbaar. Ondanks alle stoere verklaringen over zijn onschuld, die zijn slaaf hem middels zijn

[11]L. Von Sacher-Masoch, *Venus im Pelz*, Frankfurt am Main, Insel Taschenbuch, 1980, pp. 62 en 140.
[12]S. Freud, Der Humor (1927), GW XIV, pp. 384-389.

geschreven verdrag in de mond legt, gaat die Meester zich op een gegeven moment wel degelijk schuldig voelen over dat genot. De Meester gaat zich toch zelf verantwoordelijk voelen. Ook hij blijkt plots "maar een mens te zijn", hij is dus subjectief verdeeld: op dat moment blijkt hij immers niet meer het *Überich* te zijn, maar heeft hij blijkbaar ook een *Überich*. In dat schuldgevoel van de Ander over zijn gedwongen genotswil herkennen we wat Freud de gewetensangst noemt.

En op dat moment van zijn plots opwellende gewetensangst speelt die Meester het spel van zijn slaaf niet meer mee; hij vlucht weg van de scène, hij pleegt dus contractbreuk, schendt het verdrag. Maar misschien mogen we wel zeggen dat dit resultaat ook de uiteindelijke bedoeling was. Door die Ander eerst de scène volledig te laten beheersen, bewerkstelligt de masochist uiteindelijk slechts diens afgang van die scène, in een soort *passage à l'acte*.

In eerste instantie, door het verdrag of op de scène, is het de bewuste bedoeling van de masochist om, op eigen kosten, het verlangen van de Ander in te perken tot een genotswil. Doch in tweede instantie, op onbewust niveau, probeert hij die Ander zo tot zijn grens te brengen, verlangt hij uiteindelijk niets anders dan de Ander bang te maken voor de vreemdheid van 'zijn' genotswil. Eerst, bewust, het genot of de genotswil van de Ander - vervolgens, onbewust, de angst van diezelfde Ander: dit zijn de twee tijden van het masochistische verlangen, zoals Lacan die onderscheidt in zijn tiende seminarie over de angst.[13]

En de schuld?

Maar met dit alles hebben we uiteindelijk nog altijd weinig tot niets gezegd over het fameuze schuldgevoel van het masochistische subject zelf. We hebben het enkel gehad over het schuldgevoel van zijn Ander: de Meester die zich niet mag schuldig voelen, doch uiteindelijk voelt hij zich wel schuldig en slaat hij in paniek op de vlucht.

Eerst willen we opmerken dat de schuld van de masochist zelf binnen het verdrag op een bepaalde wijze wordt getrukeerd, gespeeld. En dat hij daaruit zijn beetje genot of zijn lust put. Juist dankzij een bepaalde in het verdrag gestipuleerde straf voor zijn schuld komt de masochist in de werkelijkheid tot de verboden seksuele verhouding met de Ander, waaraan hij zich aanvankelijk slechts in zijn fantasieën en dagdromen had schuldig gemaakt.

Het is nu echter pas op het punt van de verdragsschennis door de Ander dat de echte, humorloze schuld van de masochist kan verschijnen. En dat volgens de enigmatische formule van Lacan over de schuld in zijn zevende seminarie over de ethiek. We citeren letterlijk: "La seule chose dont on puisse être coupable, au moins dans la perspective analytique, c'est d'avoir cédé sur son désir"[14] - en dat omwille van wat Lacan bestempelt als "le bien de l'autre", het welzijn van de ander of het algemeen welzijn.

Dat "céder sur son désir" is niet zo makkelijk te vertalen. We nemen dan ook beter meteen de voorbeeldige uitleg over die Lacan daarbij geeft, en die de masochist zo op het lijf geschreven lijkt. *Céder* of toegeven, capituleren op het punt van zijn verlangen zou immers altijd gekoppeld zijn aan een bepaald verraad door de Ander. In het geval van het masochisme is dat verraad dan de verdragsschennis door de Meester; en de masochist capituleert op het punt van zijn verlangen in de mate dat hij dit verraad gedoogt, verdraagt - omdat hij begrijpt dat zijn Meester het spel niet meer aankan, dat het het beste is voor diens gewetensrust om er maar mee te stoppen. De grote Ander blijkt op dat moment dus ook maar een kleine ander te zijn, een gelijke van de masochist. En op dat moment zegt de masochist als het ware tegen zijn Meester: "We doen alsof er niets

---

[13] J. Lacan, *Le Séminaire, Livre X, L'angoisse* (1962-1963), onuitgegeven, les van 6 maart 1963.

[14] J. Lacan, *Le Séminaire, Livre VII, L'éthique de la psychanalyse* (1959-1960), Texte établi par J.-A. Miller, Paris, du Seuil, 1986, p. 368.

gebeurd is, de spons erover". Eerst, binnen het verdrag, verontschuldigde hij de Ander voor zijn genotswil; en nu verontschuldigt hij de Ander voor zijn schuldgevoel of gewetensangst die zijn genotswil braken en hem het verdrag deden schenden.

Uiteindelijk is het verdragen van dit verraad, het verdragen dus van de verdragsschennis, de bron van het echte, humorloze schuldgevoel van de masochist - schuldgevoel van waaruit hij dan weer een verdrag met een Andere Ander zoekt aan te gaan - onhoudbaar verdrag dat fataal weer geschonden wordt door die Ander. In dat opzicht ligt de essentie van het masochisme in de eindeloze herhaling van verdragen én het verdragen van verdragsschennissen. In dit laatste aspect blijkt het masochisme uiteindelijk niets anders te zijn dan een van alle humor gespeende cultus van het verraden worden door de Ander.

Abstract:

Lacan waarschuwt tegen het begrijpen van het perverse masochisme vanuit het masochisme van het genot en de betekenaar zoals Freud dat in zijn kliniek van de neurose ontdekte. Lacan wil zelfs eerder, omgekeerd, het masochisme in de neurose benaderen vanuit een structureel begrepen pervers masochisme. Daarbij laat hij zich inspireren door Gilles Deleuze, die meent dat de psychoanalyse de structuur van het masochisme als perversie slechts kan benaderen via een terugkeer tot het literaire oeuvre van Sacher-Masoch. Centraal daarin staan dan het *Vertrag* in combinatie met de humor - wat de psychoanalyse kan toelaten om het masochisme als perversie op radicaal andere wijze structureren rond het schuldgevoel dan totnogtoe het geval was.

The structure of masochism: contract and humour

Lacan warns against an approach of masochism as a perversion within the paradigm of the masochism of the signifier and the jouissance as detected by Freud in his clinic of the neuroses. On the contrary, Lacan advocates an approach of the neurotic masochism in the light of a structural approach of the perverse masochism as inaugurated by the philosopher Gilles Deleuze. For Deleuze psychoanalysis first has to return to the literary productions of Sacher-Masoch himself, where the contract and the humor play an important role. In revaluing these characteristics psychoanalysis may reintroduce the notion of culpability in the perverse masochism in a completely different way than was the case upto now.

Keywords:
perversie, masochisme, verdrag, humor, literatuur
perversion, masochism, contract, humour, literature

Lieven Jonckheere
Ham 8 B-9000 Gent
09 2232100
lieven.jonckheere@online.be